

γραμμάς, ὅσαι τὴν ἰσόπλευρον καὶ ἐπίπεδον ἀριθμὸν τετραγωνίζουσι, δυνάμεις δέ, ὅσαι τὸν ἑτερομήκη, «ὡς μήκει μὲν οὐ ἑυμέτρους ἐκείναις, τοῖς δ' ἐπίπεδοις ἃ δύνανται» καὶ περὶ τὰ στερεὰ ἄλλο τοιοῦτον» (Θεαίτ. σ. 147 α). Ἐν ἅπασιν τούτοις βλέπομεν, ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Πλάτωνος ἦν μὲν πολλαχῶς ἐξηγηγεργεμένον τὸ πρὸς τὰς μαθηματικὰς ἐπιστήμας διάφορον, ἀλλὰ παρεγνωρίζοντο καὶ κατέφρονοῦντο ὑπὸ τοῦ πλήθους, καθ' οὗ διὰ τοῦτο καταφέρεται καὶ ὁ Ἴσοκράτης (Περὶ ἀντιδ. § 261): «ἡγοῦμαι καὶ τοὺς περὶ τὴν ἀστρολογίαν καὶ γεωμετρίαν καὶ τὰ τοιαῦτα τῶν μαθημάτων διατρέβοντας οὐ βλάπτειν, ἀλλ' ὠφελεῖν τοὺς συνόντας ἐλάττω μὲν ὧν ὑπισχνοῦνται, πλείω δ' ὧν τοῖς ἄλλοις δοκοῦσιν· οἱ μὲν γὰρ πλείστοι τῶν ἀνθρώπων ὑπειλήφασιν ἀδολεσχίαν καὶ μικρολογίαν εἶναι τὰ τοιαῦτα τῶν μαθημάτων· οὐδὲν γὰρ αὐτῶν οὔτ' ἐπὶ τῶν ἰδίων οὔτ' ἐπὶ τῶν κοινῶν εἶναι χρήσιμον, ἀλλ' οὐδ' ἐν ταῖς μνείαις ἐμμένειν ταῖς τῶν μαθόντων διὰ τὸ μήτε τῷ βίῳ παρακολουθεῖν, μήτε ταῖς πράξεσιν ἐπαμύνειν, ἀλλ' ἔξω παντάπασιν εἶναι τῶν ἀναγκαίων». Μόνον κατὰ τοὺς μακεδονικοὺς χρόνους ὁ Τέλης, ἀπαριθμήσας τοὺς διδασκάλους τῆς παιδικῆς ἡλικίας, ἤτοι τὸν παιδαγωγόν, παιδοτρίβην, γραμματοδιδάσκαλον, ἀρμονικὸν καὶ ζωγράφον, συναριθμεῖ μετὰ τῶν διδασκάλων τῆς προαγούσης ἡλικίας τὸν ἀριθμητικὸν καὶ τὸν γεωμέτρην.

§ 15. Πρὸς ἐκμάθησιν τοῦ ἀριθμεῖν καὶ λογίζεσθαι, ὡς καὶ ἐν τῇ συνηθείᾳ, μετεχειρίζοντο τοὺς δακτύλους τῆς χειρός, καί, ἐὰν ἐπεδίωκον πλείονα ἀκρίβειαν κατὰ τοῦτο, ψήφους. Διὸ παρ' Ἀριστοφάνει (Σφηκ. 656) προσκαλεῖται ὁ Φιλοκλέων ὑπὸ τοῦ δικομανοῦς Βδελυκλέωνος, ὅπως λογίσηται τὰς προσόδους τῶν Ἀθηναίων, «καὶ πρῶτον μὲν λόγισαι φαύλως, μὴ ψήφους, ἀλλ' ἀπὸ χειρός», παρὰ δὲ Θεοφράστῳ χαρακτηρίζεται ὁ ἀναίσθητος καὶ ὡς «λογισάμενος ταῖς ψήφοις καὶ κεφάλαιον ποιήσας καὶ ὁμῶς ἐρωτῶν τὸν παρακαθήμενον, «τί γίνεται;» καὶ ὁ ἀλαζών, ὡς «ἀγνώτων παρακαθημένων κελεύων θεῖναι τὰς ψήφους ἕνα αὐτῶν καὶ ποσοῦν, καθ' ἑξακοσίους καταριθμήσας κατὰ μῆκρῶν καὶ προστιθεὶς πιθανῶς ἐκάστοις τούτων ὀνόματα ἰκανὸς ποιῆσαι καὶ

δέκα τάλαντα»· καὶ πάλιν ὁ ὑπερήφανος ὡς ἱκανὸς καὶ λογιζόμενος πρὸς τινὰ τῷ παιδί συντάξαι τὰς ψήφους διαθεῖναι καὶ κεφάλαιον ποιήσαντι γράψαι αὐτῷ εἰς λόγον». Οἱ δάκτυλοι ἐχρησίμευον πρὸ πάντων πρὸς τὸ ἀριθμεῖν, πεμπάζειν ἢ πεμπάζεσθαι, φυσικώτατον καὶ ἀρχαιότατον λογιστικὸν ἀβάκιον, δόντες ἀφορμὴν οἱ τῆς μιᾶς μόνης πρὸς τὸ πενταδικὸν σύστημα, οἱ δὲ τῶν δύο χειρῶν, πρὸς τὸ δεκαδικόν, εἶτα δὲ ἰδίως ἐχρησίμευον καὶ πρὸς παράστασιν ἀριθμῶν διὰ διαφόρων σχηματισμῶν ἢ κάμψεων, καὶ πρὸς ἀμφοτέρα ταῦτα ἀπηγεῖτο ἄσκησις τις· διὸ καὶ παρ' Ἀλκίφρονι (Ἐπιστ. 26) ἀναφέρονται «οἱ περὶ τὰς ψήφους καὶ τῶν δακτύλων τὰς κάμψεις εἰλινδούμενοι». Περὶ δὲ τῆς διαφοροῦς χρήσεως τῶν ψήφων παρ' Ἕλλησι καὶ Αἰγυπτίοις σημειοῖ ὁ Ἡρόδοτος (B', 36)· «γράμματα γράφουσι καὶ λογιζονται ψήφοις, Ἕλληνες μὲν ἀπὸ τῶν ἀριστερῶν ἐπὶ τὰ δεξιὰ φέροντες τὴν χεῖρα, Αἰγύπτιοι δὲ ἀπὸ τῶν δεξιῶν ἐπὶ τὰ ἀριστερά. Μετὰ ταῦτα αἱ ψῆφοι συνεδουάζοντο μετὰ τῶν ἀβάκων ἢ ἀβακίων (λογιστικῶν πινάκων), εὐχρήστων οὐχὶ μόνον ἐν τῇ ἐπιστήμῃ, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ πρακτικῷ βίῳ. Καὶ αἱ ψῆφοι δὲ αὗται κατὰ τὴν διαφορὸν ἐπὶ τοῦ ἀβακίου θέσιν εἶχον καὶ διάφορον ἀξίαν, ὡς καταφαίνεται ἐκ τοῦ Πολυβίου (E, 26), λέγοντος περὶ αὐλικοῦ τινος Ἀπελλοῦ καὶ ἐν γένει τῶν εὐνοουμένων τῶν βασιλέων τῶν ἐν τοῖς βασιλείοις ἀναστρεφομένων· «ὄντως εἰσὶν οὗτοι παραπλησίοι ταῖς ἐπὶ τῶν ἀβακίων ψήφοις· ἐκεῖναί τε γὰρ κατὰ τὴν τοῦ ψηφίζοντος βούλησιν ἄρτι χαλκοῦν καὶ παραυτικά τάλαντον ἰσχύουσιν, οἷ τε περὶ τὰς αὐλάς κατὰ τὸ τοῦ βασιλέως νεῦμα μακάριοι καὶ παρὰ πόδας ἐλεεινοὶ γίνονται». Τὸ δ' αὐτὸ ἀπόφθεγμα ὁ μὲν Διογένης ὁ Λαέρτιος ἀπονέμει τῷ Σόλωνι· «ἔλεγε δὲ τοὺς παρὰ τοῖς τυράννοις δυναμένους παραπλησίους εἶναι ταῖς ψήφοις ἐπὶ τῶν λογισμῶν· καὶ γὰρ ἐκείνων ἐκάστην ποτὲ μὲν πλείω σημαίνειν, ποτὲ δὲ ἥττω»·—ὁ δὲ Πλούταρχος μετὰ τινος παραλαγῆς οὐχὶ περὶ τῶν ψήφων, ἀλλὰ περὶ τῶν δακτύλων τῷ Ὀρόντῃ· «καθάπερ οἱ τῶν ἀριθμητικῶν δάκτυλοι νῦν μὲν μυριάδας, νῦν δὲ μονάδα τιθέναι δύνανται» (Ἀποφθ. Βασιλ. σ. 174 c).

§ 16. Περὶ δὲ τῶν ἀριθμητικῶν ὄρων σημειωτέον ἐνταῦθα εἶτι ἢ πρόσθεσις ἐκτὸς τούτου τοῦ ὀνόματος ἐκαλεῖτο καὶ συντιθέναι καὶ προστάττειν καὶ ἀπλῶς τιθέναι, ἢ ἀφαίρεσις καὶ ἀφαιρεῖν (οὐχὶ δὲ ὑφαιρεῖν ὡς παρὰ Λατίνοις subtrahere)· τὸ ὑπόλοιπον ἐκαλεῖτο ὁ λοιπός· ἐν τῷ πολλαπλασιασμῷ ἢ πολλαπλασιάζειν (πολλαπλάσιον, πολλαπλασίων, πολλαπλασιόνως, πολλαπλασίως) οἱ παράγοντες ἐκαλοῦντο τὰ πλευρά, τὸ δὲ ἐξαγόμενον τοῦ πολλαπλασιασμοῦ τὸ γινόμενον. Ἡ διαίρεσις ἐκαλεῖτο μερίζειν καὶ μετρεῖν· διότι διὰ τῆς μετρήσεως τῶν μερῶν ἀριθμοῦ τινος εὐρίσκεται συγχρόνως ἢ ἐν αὐτῷ ἐμπεριεχομένη ἀξία, τὸ μέτρον αὐτοῦ. Ἐπίπεδος ἐκαλεῖτο ἀριθμὸς ἐπιφανείας, οἷον ὁ 6 ἦν ἐπίπεδος ὡς 2×3 · τούναντίον τὸ γινόμενον πολλαπλασιασμοῦ ἴσων ἀριθμῶν, ὡς 3×3 , ἐκαλεῖτο τετράγωνος. Ἐπίσης ἀναφέρονται ἀριθμοὶ τρίγωνος, τετράγωνος, πεντάγωνος καὶ πολύγωνος. Ἡ ρίζα τῶν ἐν ἀκεραίοις ἀριθμοῖς δυνάμεων ἐκαλεῖτο ἀριθμὸς, τὰ δ' ὀνόματα αὐτῶν τῶν πέντε δυνάμεων ἦσαν δύναμις, κύβος, δυναμοδύναμις, δυναμόκυβος, κυβόκυβος· ἢ δὲ ρίζα τῶν ἐν κλασματικοῖς ἀριθμοῖς δυνάμεων ἐκαλεῖτο ἀριθμοστόν· αἱ δὲ πέντε δυνάμεις δυναμοστόν, κυβοστόν, δυναμοδυναμοστόν, δυναμοκυβοστόν, κυβοκυβοστόν. Προσθετέοι δ' ἔτι οἱ ὄροι ἀριθμὸς ἄρτιος, περιττός, ἄρτιοπέρισσος, περισσάρτιος, ἀρτιάκις ἄρτιος· τετράγωνος ἀριθμὸς, τετραγωνίζειν, ἑτερομήκης ἀριθμὸς, τέλειος ἀριθμὸς· ἡμιόλιος, ἐπίτριτος, ἐπόγδοος· ἡμισυ, ἡμισυτέταρτον· διατέμνειν τὸν ἀριθμόν, δίχα τέμνειν, δίχα διαλαμβάνειν, διαιρεῖν, διαχωρίζειν, διακρίνειν, διαμερίζειν, ἐπιμόριος· πολλοστημόριον, τριτημόριον, τεταρτημόριον, πεμπτημόριον, ὡς Πλάτων, ἄτομος ἀριθμὸς *). Ἐκ δὲ τῶν γεωμετρικῶν ὄρων σημειωτέοι οἱ ἐξῆς· διάγραμμα, σημεῖον· γραμμὴ εὐθεῖα, κάθετος, περιφερής· γωνία ὀρθή, ἀμβλεία, ὀξεῖα, ἐπιφάνεια, ἐπίπεδος, εὐθύγραμμος,

*) Ἐκ τῶν ἀρχαίων πολύτιμον σῆγμα Νικομάχου Γερασίου ἀριθμητικῆς βιβλία δύο· ἐκ δὲ τῶν νεωτέρων F. Driehorg, Arithmetik der Griechen Th. 1, 2, Leipzig 1819, 24, R. F. H. Cantzlor, De graecorum Arithmetica Strals. 1831, 4, G. H. F. Nesselmann, Die Algebra der Griechen, Berlin 1842.

σχήματα εὐθύγραμμα, πολύγωνα, τρίγωνα, τετράγωνα, ἰσό-
 πλευρα, ἑτερομήκη· τρίγωνον ἰσοσκελές, ἑτεροσκελές σκαληνόν,
 ὀρθογώνιον, ἀμβλυγώνιον, ὀξυγώνιον, μέτρα, πλευραί, ἰσόμη-
 κες τετράγωνον, πρόμηκες, ἑτερόμηκες, τρίπλευρον, τετρά-
 πλευρον, πολύπλευρον, ὀρθιον σχῆμα, κύκλος, κέντρον, διά-
 μετρος, ἡμικύκλιον, ἐπίπεδα, στερεά, βάθος ἔχον, ἀβαθές· εἰκο-
 σάεδρον καὶ ὅσα τοιαῦτα· ἰσοστάσιον, σφαῖρα, πολυγώνιον, πό-
 λος, γῶμων, ῥόμβος, στρογγύλον, περιφερές, ῥομβοειδές· δυ-
 νάμεις δίπους, τρίπους ἄχρι τῆς ἑπτακαιδεκάποδος (Πλάτων),
 ἡμιπόδια, εὐθύ, καμπύλον, τραπέζια, παράλληλοι εὐθεῖαι, παρά
 τὰ μέρη, ἀναλογία, τὰ πρὸς ἀξίαν καὶ εἴ τι ἄλλο. Ἐκ δὲ τῶν
 ὄρων τῆς ἀστρονομίας (καλουμένης κατ' ἀρχὰς καὶ ἀστρολογίας
 ἄνευ διαφορᾶς σημασίας, μεθ' ἧς συνήπτετο καὶ ἡ μετεωρολο-
 γία) σημειωτέοι οἶδε· ἄστρον κατανόησις· ἄστρα, ἀστέρες,
 ἄστρον στάσις, ἀποστάσεις, ἐγγύτητες, διαστήματα, εἶδη ἢ
 ἰδέαι, σχήματα· ἀστέρων δρόμος, περίοδος, περιφορά, περι-
 γωγή, φῶς, ἔλλαμψις, αἶγλη· ἄστρα ἀπλανῆ, στάσιμα, ἀμετά-
 θετα, ἀκίνητα, μόνιμα, ἐστηκότα, πλανητά, περιφόρητα, περι-
 φερόμενα· μονή καὶ στάσις, πλάνη, φορά, περιφορά, περίοδος,
 περιστροφή, περιείλησις, περιαγωγή· ἡλίου μέτρα, σελήνης σχή-
 ματα, μηνοειδής, ἀμφίκυρτος, διχότομος, πανσέληνος· ἀνατολή,
 δυσμή, ἑσπέρα, ἄρκτος, μεσημβρία· ἀνατέλλειν, ἀνίσχειν, δύε-
 σθαι, κάτω ῥέπειν, ἀποκλίνειν, μεσημβριάζειν, ὑπὲρ κεφαλῆς
 ἐστάναι (τὸ μεσουρανεῖν)· οὐρανός, κόσμος, κύκλος, ζῶναι, ζῶα
 τὰ ἐν τῷ κύκλῳ, ἃ οἱ πολλοὶ ζῳδία καλοῦσιν, ζῳδιακὸς κύκλος,
 ζώνη ἔμπυρος, περιφλεγῆς (διακεκαυμένη), κατεψυγμένη (κρυ-
 μώδης, ἀνήλιος), πλειάδες, ὑάδες, Ὠρίων, ἄρκτος, ἄρκτοῦρος,
 ὄφις, ὄφιοῦχος, στέφανος, θυμιατήριον, Σείριος ἀστήρ· ἀστέρες
 κομηῆται, πωγωνίαι, δοκίδες, λαμπάδες, βέθουνοι, γαλαξίας, κύ-
 κλος· ἔτι προστίθενται παρά Πολυδεύκει (Δ', 159) « Ἴρις, νέφη,
 ἀστραπαί, βρονταί, σκηπτοί, στρόβιλος· ταῦτα γὰρ πάντα καὶ ὁ
 περὶ τούτων λόγος ἀστρονομία ἂν προσήκοι ».

§ 17. Ἐν τούτοις ἡ προμνησθεῖσα σοφιστικὴ, ἥτις τόσον
 νεανικῶς ἐδράξατο τῆς παιδεύσεως τῶν μεираκίων καὶ ἔσχε τὰς

προσημειωθείσας ἠθικὰς καὶ ὑλικὰς ἀξιώσεις, ἐν βραχεῖ χρόνῳ διεκρίθη εἰς δύο διευθύνσεις ἢ εἰδικὰς σχολάς, εἰς τὰς ἰδίως ῥητορικὰς καὶ εἰς τὰς φιλοσοφικὰς, καὶ ἤδη ἐπὶ τῶν πρώτων μακεδονικῶν χρόνων μνημονεύεται ὡς τι κοινῶς παραδεδεγμένον αὕτη ἢ διάκρισις· διότι Δείναρχος ὁ ῥήτωρ ὁ ἀκμάσας μάλιστα μετὰ τὸν θάνατον Ἀλεξάνδρου τοῦ Μεγάλου ἀναφέρεται ὑπὸ Διονυσίου τοῦ Ἀλικαρνασσεῶς ὡς ἀφικόμενος ἐκ Κορίνθου εἰς Ἀθήνας, καθ' ἐν χρόνον ἦνθουν αἱ διατριβαὶ τῶν τε φιλοσόφων καὶ τῶν ῥητόρων. Τὴν πρώτην ῥητορικὴν σχολὴν μνημονεύεται συστήσας ὁ Λυσίας κατὰ τὴν ἐπὶ τοῦ Ἀριστοτέλους στηριζομένην μαρτυρίαν τοῦ Κικέρωνος *), τὴν δὲ πρώτην φιλοσοφικὴν ὁ Πλάτων ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ. Μετὰ τὴν τοιαύτην διάκρισιν ἀλλ' ἐν ἐποχῇ δυσεξακριβώτῳ, βεβαίως ἐπὶ τῶν ῥωμαϊκῶν χρόνων, πιθανώτατα δὲ καὶ πρὸ τούτων, ἐπεκράτησεν ἡ συνήθεια τῆς ἀπὸ τῆς γραμματικῆς, τῆς ἐλάσσονος σχολῆς (*schola minor*) εἰς τὴν ῥητορικὴν ὡς εἰς μείζονα σχολὴν ἢ διατριβὴν μεταβάσεως ἀντὶ τῆς προγενεστέρας τῆς ἀπὸ τῆς γραμματικῆς εἰς τὴν μουσικὴν μεταβάσεως· τότε δὲ καὶ ἡ λέξις ῥήτωρ κατέστη εὐχρηστος ἐν τῇ σημασίᾳ ῥητοροδιδάσκαλος, ὡς ἐξάγεται ἐκ τῶν τοῦ Γαληνοῦ· «γυμναζόμεθα γὰρ πρῶτα μὲν ἐπὶ τοῖς γραμματικοῖς, ἔτι παῖδες ὄντες, εἰθ' ἐξῆς παρά τε τοῖς ῥητορικοῖς διδασκάλοις ἀριθμητικοῖς τε καὶ γεωμετρικοῖς καὶ λογιστικοῖς». Ἀλλ' ἔτι πληρέστερον περιγράφεται ἡ πλήρης παιδείσις ἐν τοῖς τοῦ ῥωμαίου σοφιστοῦ Ἀππουληίου ἐν τῇ Ἀνθολογίᾳ, ἔνθα ὁ ἐκ Μαδαύρων οὗτος στόμφαξ λέγει περὶ τῶν ἐν Ἀθήναις σπουδῶν, ὅτι ὁ πρῶτος κρατὴρ καταναλίσκεται εἰς τὴν τοῦ γραμματικοῦ παιδείσιν ἢ στοιχειώσιν, ὁ δεύτερος παιδεύει διὰ τῆς διδασκαλίας τοῦ γραμματικοῦ, ὁ τρίτος ὀπλίζει διὰ τῆς εὐγλωττίας τοῦ ῥητοροδιδασκάλου καὶ οἱ μὲν πλεῖστοι μέχρι τούτου πίνουσι· εἶτα μετ' ἐπίσης πομπώδους ἐκφράσεως καὶ ἱκανῆς κομπορρημοσύνης λέγει περὶ ἑαυτοῦ· «ἐγὼ δὲ ἐξέπιον ἐν Ἀθήναις καὶ ἄλλους κρατῆρας, τὸν πεπλασμένον ἢ μυθώδη τῆς ποιητικῆς, τὸν διαυγῆ τῆς γεω-

*) «*Lysiam primo profitori solitum artem esse dicendi*».

μετρίας, τὸν ἠδὺν τῆς μουσικῆς, τὸν ἡρέμα αὐστηρὸν τῆς διαλεκτικῆς, ἀλλὰ καὶ συμπάσης τῆς φιλοσοφίας» *). Λεπτομερεστέρα ἐκθέσις περὶ τῆς ῥητορικῆς παιδεύσεως καὶ τῆς φιλοσοφικῆς καὶ τῶν ἐν ταῖς οἰκείαις σχολαῖς ἀρμοδίων καὶ συνήθων ὄρων καθίσταται ἀδύνατος ἐνταῦθα, ἐνθα περιοριζόμεθα κατ' ἀνάγκην ἐν τῇ γενικωτέρᾳ ἐκθέσει, ἄλλως τε ἀνήκουσα οἰκειότερον εἰς τὰς ἱστορίας τῆς ῥητορικῆς καὶ φιλοσοφίας **).

§ 18. Προϊόντος δὲ τοῦ χρόνου προῆλθεν ἐκ τοῦ μετὰ τῶν προμνησθεισῶν παιδεύσεων συνδυασμοῦ τῆς ῥητορικῆς καὶ φιλοσοφικῆς παιδεύσεως ἡ νέα ἐγκύκλιος παιδείσις ἡ γνωστὴ ὑπὸ τὸ ὄνομα τῶν ἑπτὰ ἐλευθερίων τεχνῶν. Ἐμπεριελάμβανε δ' αὕτη τὰς ἐξῆς μαθήσεις, γραμματικὴν, ῥητορικὴν, διαλεκτικὴν, ἀριθμητικὴν, γεωμετρίαν (ἐμπεριέχουσαν καὶ τὴν γεωγραφίαν) ἀστρολογίαν ἢ ἀστρονομίαν καὶ μουσικὴν, ἕνα παραλίπωμεν τὴν ἀρχιτεκτονικὴν καὶ τὴν ἰατρικὴν, ἃς ἤδη ἔ Οὐάρρων συγκατέλεγε μετ' ἐκείνων· διότι καὶ μετὰ ταῦτα ὁ κύκλος οὗτος τῶν ἐλευθέρων παιδεύσεων, καθ' ὅσον ὤφειλεν ἐμπεριλαμβάνειν πᾶν ὃ τι ἠδύνατό τις μετέρχεσθαι ἄνευ ψόγου ἐπι βαναυσουργία, ἐπεξετεινετο καὶ εἰς ἄλλους κλάδους μαθήσεως. Οὕτω παρὰ Πολυδεύκει (Δ', 16) συγκαταλέγονται ὡς εἶδη ἐπιστημῶν ἢ τεχνῶν τῶν ἐλευθεριωτέρων γραμματικὴ, διαλεκτικὴ, ῥητορικὴ, ποιητικὴ, μουσικὴ, ἀστρονομία, γεωμετρία, ἀριθμητικὴ, στατικὴ, ἰατρικὴ. Ὡσαύτως καὶ παρὰ Γαληνῶ ἀναφέρονται ὡς τοιαῦται, «ἰατρικὴ τε καὶ ῥητορικὴ καὶ μουσικὴ, γεωμετρία τε καὶ ἀριθμητικὴ καὶ λογιστικὴ καὶ ἀστρονομία καὶ γραμματικὴ καὶ νομικὴ, πρόσθεσ δ', εἰ βούλει, τούτοις πλαστικὴν τε καὶ γραφικὴν». Ταῦτα τὰ ἐγκύκλια παιδεύματα ἢ μαθήματα ἐκαλοῦντο καὶ ἐγκύκλιος παιδεία καὶ ἐγκύκλιος ἀγωγή· ἐξελαμβάνετο δὲ πολλάκις καὶ ὡς

*) Flor. IV, 20. «Prima cratera litteratoris ruditu eximit, secunda grammatici doctrina instituit, tertia rhetoris eloquentia armat; hac tenus a plerisque potatur; ego et alias crateras Athenis bibi, poeticae commentam, geometricam hupridam, musicae dulcem, dialecticae austerulam, jam vero universae philosophiae» etc.

**) Ἰδίως περὶ ῥητορικῆς παρὰ ἀλλοῦ Krause, Geschichte der Erziehung, des Unterrichts und der Bildung bei den Griechen. Halle, 1851 σ. 164-181.

γενική προπαιδεία μόνον, ὡς προπαιδεύματα, ἀντιτιθέμενα οὕτω πρὸς τὴν εἰδικὴν καὶ σπουδαίαν ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ καὶ τῇ ῥητορικῇ ἐνασχόλησιν· διὸ καὶ συνιστᾶτο ἡ ἐκμάθησις τούτων μόνον ἐν παρόδῳ, ἐκ παραδρομῆς κατὰ τὸν συγγραφέα τοῦ περὶ παιδῶν ἀγωγῆς συγγραμμάτιου καὶ ὡσπερὶ γεύματος ἕνεκεν, ἀπονεμομένων τῶν πρεσβειῶν τῇ φιλοσοφίᾳ. Διὸ καὶ ὁ φιλόσοφος Βίων κατὰ Διογένην τὸν Λαέρτιον ἔλεγε, « τοὺς τῶν ἐγκυκλίων παιδευμάτων μετασχόντας, φιλοσοφίας δὲ ἀπολειφθέντας, ὁμοίους εἶναι τοῖς τῆς Πηνελόπης μνηστῆρσι· καὶ γὰρ ἐκείνους Μελανθῶ μὲν καὶ Πολυδώραν καὶ τὰς ἄλλας θεραπαίνας ἔχειν, πάσας δὲ μᾶλλον ἢ αὐτὴν τὴν δέσποιναν δύνασθαι γῆμαι ». Ἴδ' αὐτὸ κατ' ἄλλους ἀποδίδεται Ἀρίστωνι τῷ Χίῳ, « ὅς τοὺς μὲν περὶ τὰ ἐγκύκλια μαθήματα πονουμένους, ἀμελοῦντας δὲ φιλοσοφίας ἔλεγεν ὁμοίους εἶναι τοῖς μνηστῆρσι τῆς Πηνελόπης, οἱ ἀποτυχάνοντες ἐκείνης περὶ τὰς θεραπαίνας ἐγίνοντο ». Οὐχὶ ἄνευ ὑπαινιγμοῦ τινος πρὸς ταῦτα ἀποφαίνεται καὶ ὁ Φίλων· « τοῖς ἀσκηταῖς ἀνάγκη πρότερον εὐτυχεῖν τῇ νεωτέρᾳ παιδείᾳ, ἵνα τῆς τελειότερας αὐθις ἀπόνασθαι βεβαίως δυνηθῶσι· παρ' ὃ καὶ μέχρι νῦν οἱ καλοκαγαθίας ἐρασταὶ οὐ πρότερον ἐπὶ τὰς τῆς πρεσβυτέρας ἀφικνοῦνται θύρας φιλοσοφίας πρὶν ἢ ταῖς νεωτέραις ἐντυχεῖν, γραμματικῇ καὶ γεωμετρίᾳ καὶ τῇ συμπάσῃ τῶν ἐγκυκλίων μουσικῇ· αὗται γὰρ σοφίαν τοῖς ἀδόλως καὶ καθαρῶς μνωμένοις αἰεὶ προξενουσι »· καὶ ἄλλαχοῦ ὁ αὐτός· « οὐ γὰρ ἔσμεν ἱκανοὶ δέξασθαι πῶ γονὰς ἀρετῆς, εἰ μὴ πρότερον ἐντύχοιμεν αὐτῆς τῇ θεραπαινίδι· θεραπαινὶς δὲ σοφίας ἢ διὰ τῶν προπαιδευμάτων ἐγκύκλιος μουσικῇ καὶ λογικῇ... εἰκότως οὖν οὐ βραχέσι χρήσεται προοιμίῳ, ἀλλὰ γραμματικῇ, γεωμετρίᾳ, ἀστρονομίᾳ, ῥητορικῇ, μουσικῇ, τῇ ἄλλῃ λογικῇ θεωρίᾳ πάσῃ ». Μνημονευτέα ἔτι ἐνταῦθα πρὸς ἀκριβεστέραν ἐκτίμησιν τούτων τῶν προπαιδευμάτων καὶ τὰ τοῦ αὐτοῦ Φίλωνος· « φυτεύσω δὲ ταῖς μὲν ἐν ἡλικίᾳ παιδικῇ ψυχαῖς μοσχεύματα, ὧν ὁ κάρπὸς αὐτὰς τιθηνήσεται· ἔστι δὲ ταῦτα ἢ τοῦ γράφειν καὶ ἀναγινώσκειν εὐστοχος (ἄλλ. εὐτρόχως) ἐπιτήδευσις, ἢ τῶν παρὰ σοφοῖς ποιηταῖς ἀκριβοῦς ἔρευνα, γεωμετρία καὶ ἢ περὶ τοὺς ῥητορικοὺς

λόγους μελέτη καὶ ἡ σύμπασα τῆς ἐγκυκλίου παιδείας μουσική· ταῖς δὲ νεανιευομέναις καὶ ἀνδρουμέναις ἤδη τὰ ἀμείνω καὶ τελεώτερα, τὸ φρονήσεως φυτόν, τὸ ἀνδρείας, τὸ σωφροσύνης, τὸ δικαιοσύνης, τὸ ἀρετῆς ἀπάσης» (ἴτοι τὴν φιλοσοφίαν). Ἄξια μνείας καὶ ἡ περὶ τῆς σχετικῆς ἀξίας τῶν παιδευμάτων κομψὴ παραβολὴ ἡ παρὰ Νικολάου τῷ Δαμασκηνῷ, ἐνθα λέγεται, «ὅμοίαν εἶναι τὴν ὅλην παιδεῖαν ἀποδημίᾳ· ὡς γὰρ ἐν ταύτῃ συμβαίνει τοῖς ἀποδημοῦσι καὶ μακρὰν ὁδὸν διεξιούσιν ὅπου μὲν ἐγκατάγεσθαι τε καὶ ἐναυλίζεσθαι μόνον, ὅπου δὲ ἐναριστᾶν, ὅπου δὲ πλείους ἐνδημεῖν ἡμέρας, ἐπίους δὲ τόπους ἐκ παρόδου θεωρεῖν, ἐπανελθόντας μέντοι ταῖς ἑαυτῶν ἐνοικεῖν ἐστίας· οὕτω καὶ διὰ τῆς ὅλης παιδείας διερχομένους δεῖν ἐν οἷς μὲν ἐπιτηδεύμασιν ἐπὶ πλεον ἐνδιατρίβειν, ἐν οἷς δ' ἐπ' ἔλαττον, καὶ τὰ μὲν ὅλα, τὰ δὲ ἐκ μέρους, τὰ δὲ ἄχρι στοιχειώσεως παραλαμβάνειν, καὶ τὸ ἐκείνων χρήσιμον κατασχόντας ἐπὶ τὴν ὡς ἀληθῶς πατρῶων ἐστίαν ἐπανελθόντας φιλοσοφεῖν». Ἔτι γενικώτερον πάλιν «ὁ Κράντωρ ἔλεγε μήτε δύνασθαι τινα τὰ μεγάλα πρὸ τῶν μικρῶν μυηθῆναι, μήτ' ἂν ἐπὶ φιλοσοφίαν ἐλθεῖν πρὶν ἐν τοῖς ἐγκυκλίοις διαπονηθῆναι».

§ 19. Ἐκ τῶν προηγουμένων εὐκόλως ἐννοεῖται ὅτι διὰ τὸν περαιτέρω τελειότερον βαθμὸν τῆς ῥητορικῆς καὶ φιλοσοφικῆς παιδεύσεως αὕτη ἡ προπαιδεῖα ὑπετιμᾶτο, καίπερ θεωρουμένη ἀπαραίτητος πρὸς ἐπιτυχίαν τῆς ἐν ἐκείνοις τελειότητος, ὑπερετιμᾶτο δὲ ἡ φιλοσοφία κατὰ τὴν κρίσιν τοῦ Τακίτου λέγοντος ὅτι οἱ ἀρχαῖοι ἐκεῖνοι ἦσαν πεπεισμένοι καὶ κατενόουν τὴν ἀνάγκην τοῦ κατορθοῦν τοῦτο οὐχὶ ὅπως φωνασκῶσιν ἐν ταῖς τῶν ῥητόρων σχολαῖς, μηδὲ ὅπως διὰ πλαστῶν καὶ μηδαμῶς προσεγγιζουσῶν τῇ ἀληθείᾳ ἀμφισβητήσεων γυμνάζωσι μόνον τὴν γλῶσσαν καὶ τὴν φωνήν, ἀλλ' ὅπως ἐμφορῶνται ἐκείνων τῶν τεχνῶν, ἐν αἷς γίνεται ζήτησις περὶ ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ, περὶ καλοῦ καὶ αἰσχροῦ, περὶ δικαίου καὶ ἀδίκου· διότι αὕτη ἡ ὑπόθεσις τοῦ λέγειν ὑπόκειται τῷ ῥήτορι»^{*)}. Ὡς ἐρασταὶ καὶ θιασῶται τῆς

*) Tac. de Or. § 31. «Hoc sibi illi veteres persuaserant, ad ipse officendum

ψευδοπαιδείας ἐλέγχονται παρὰ Κρίστη (Πιν. 22) «οἱ ποιηταὶ καὶ οἱ ῥήτορες, οἱ διαλεκτικοί, οἱ μουσικοί, οἱ ἀριθμητικοί, οἱ γεωμέτραι, οἱ ἀστρολόγοι, ἀλλὰ καὶ οἱ ἡδονικοί, οἱ περιπατητικοί, οἱ κριτικοὶ καὶ ὅσοι ἄλλοι παραπλήσιοι τούτοις»· καὶ ἐν φανερᾷ ἀντιπαραθέσει ὁ Σενέκας σημειοῖ ὅτι «παιδαριώδεις καὶ ἔχουσαι τι ὅμοιον ταῖς ἐλευθερίοις αἱ τέχναι ἐκεῖναι, ἅς οἱ Ἕλληνες καλοῦσιν ἐγκυκλίους, οἱ δὲ ἡμέτεροι ἐλευθερίους· ἀλλὰ μόναι ἐλευθερίαι ἢ μᾶλλον εἰπεῖν ἐλεύθεραὶ εἰσιν ἐκεῖναι, αἷς μέλημά ἐστιν ἢ ἀρετὴ»^{*}). Ἀλλὰ καὶ παρὰ ταύτας τὰς προτιμήσεις τῶν ἀρεταλόγων φαίνεται ὅτι ἀδιαλείπτως ἐστερεοῦτο ἐπὶ μᾶλλον ὁ μνησθεὶς τῶν ἐγκυκλίων μαθημάτων κύκλος (Παραβλητέον καὶ τὸν Ἰωάννην Ἰζέτζην λέγοντα «δευτέρως δὲ ἐγκύκλια μαθήματα καλοῦνται, ὁ κύκλος, τὸ συμπέρασμα πάντων τῶν μαθημάτων, γραμματικῆς, ῥητορικῆς, αὐτῆς φιλοσοφίας, καὶ τῶν τεσσάρων δὲ τεχνῶν τῶν ὑπ' αὐτὴν κειμένων, τῆς ἀριθμούσης, μουσικῆς καὶ τῆς γεωμετρίας καὶ τῆς οὐρανοδόμονος αὐτῆς ἀστρονομίας, ἐγκύκλια μαθήματα δευτέρως ταῦτα πάντα, ὡς ἔγραψε Πορφύριος ἐν βίοις φιλοσόφων» (Χιλ. ΙΑ, 377 κ. ἀ.)).

§ 20). Ἀλλὰ καὶ μετὰ τὸν θεωρητικώτερον καὶ πληρέστερον τοῦτον διοργανισμόν τῆς παιδεύσεως οὐδαμῶς παρημελεῖτο καὶ ἡ τοῦ σώματος ἀσκησις. Καὶ ἡ μὲν πρώτη γυμναστικὴ παιδείσις ἤρχετο ἀπὸ τοῦ ἐβδόμου ἔτους, ὡς μαρτυρεῖται παρ' Ἀξιόχω· «ὅπότεν δὲ εἰς τὴν ἑπταετίαν ἀφίκηται (τὸ παιδίον), πολλοὺς πόνους διαντλήσαν, παιδαγωγοὶ καὶ γραμματισταὶ καὶ παιδοτρίβαι τυραννοῦντες (ἐφίστανται)»· καὶ παρὰ Γαληνῶ· «ἑπταετῆ δὲ γενόμενα τὰ παιδιά καὶ τῶν ἰσχυροτέρων ἀνέχεται κινήσεων»·

intelligebant opus esse, non ut in rhetoricum scholia declamarent, nec ut fictis nec ullo modo ad veritatem accidentibus controversiis linguam modo et vocem exererent, sed ut his artibus potius implerent, in quibus de bonis ac malis, de honesto et turpi, de justo et injusto disputatur; haec enim est oratori subjecta ad dicendum materia».

^{*}) « Pueros sunt et aliquid habentes liberalibus simile haec artes, quae ἐγκυκλίους Graeci, nostri liberales vocant; solae autem liberales sunt, imo ut dicam laetius libero, quibus curae virtus est ».

ἔτι δὲ πληρέστερον παρ' Ἀριστοτέλει (Πολ. Η', 3)· «ἐπεὶ δὲ φανερὸν πρότερον τοῖς ἔθεσιν ἢ τῷ λόγῳ παιδευτέον εἶναι, καὶ περὶ τὸ σῶμα πρότερον ἢ τὴν διάνοιαν, δῆλον ἐκ τούτων ὅτι παραδοτέον τοὺς παῖδας γυμναστικῇ καὶ παιδοτριβικῇ· τούτων γὰρ ἢ μὲν ποιάν τινα ποιεῖ τὴν ἕξιν τοῦ σώματος, ἢ δὲ τὰ ἔργα. Νῦν μὲν οὖν αἱ μάλιστα δοκοῦσαι τῶν πόλεων ἐπιμελεῖσθαι τῶν παίδων αἱ μὲν ἀθλητικὴν ἕξιν ἐμποιοῦσι, λωβώμεναι τὰ εἶδη καὶ τὴν αὔξησιν τῶν σωμάτων, οἱ δὲ Λάκωνες ταύτην μὲν οὐχ ἡμαρτον τὴν ἀμαρτίαν, θηριώδεις δ' ἀπεργάζονται τοῖς πόνοις, ὡς τοῦτο πρὸς ἀνδρείαν μάλιστα συμφέρον». Ὁ αὐτὸς κατωτέρω σημειοὶ περὶ τῶν Λακῶνων, ὅτι «ἕως μὲν προσήδρευον ταῖς φιλοπονίαις, ὑπερεῖχον τῶν ἄλλων, νῦν δὲ καὶ τοῖς γυμνασίοις καὶ τοῖς πολεμικοῖς ἀγῶσι λειπομένους ἐτέρων (ἴσμεν)· οὐ γὰρ τῷ τοὺς νέους γυμνάζειν τὸν τρόπον τοῦτον διέφερον ἀλλὰ, τῷ μὴ μόνον πρὸς ἀσχοῦντας ἀσκεῖν» καὶ κατωτέρω· «ὅτι μὲν οὖν χρηστέον τῇ γυμναστικῇ καὶ πῶς χρηστέον, ὁμολογούμενόν ἐστιν. Μέχρι μὲν γὰρ ἤβης κουφότερα γυμνάσια προσιστέον, τὴν βίαιον τροφήν καὶ τοὺς πρὸς ἀνάγκην πόνους ἀπείργοντας, ἵνα (μὴ) ἐμπόδιον ἢ πρὸς τὴν αὔξησιν. Σημεῖον γὰρ οὐ μικρὸν ὅτι δύναται τοῦτο παρασκευάζειν· ἐν γὰρ τοῖς Ὀλυμπιονίκαις δύο τις ἂν ἢ τρεῖς εὖροι τοὺς αὐτοὺς νενικηκότας ἀνδρας τε καὶ παῖδας διὰ τὸ νέους ἀσχοῦντας ἀφαιρεῖσθαι τὴν δύναμιν ὑπὲρ τῶν ἀναγκαίων γυμνασίων. Ὄταν δ' ἀφ' ἤβης ἔτη τρία πρὸς τοῖς ἄλλοις μαθήμασι γένωνται, τότε ἀρμόττει καὶ τοῖς πόνοις καὶ ταῖς ἀναγκοφαγίαις καταλαμβάνειν τὴν ἐχομένην ἡλικίαν· ἅμα γὰρ τῇ τε διανοίᾳ καὶ τῷ σώματι διαπονεῖν οὐ δεῖ· τούναντίον γὰρ ἐκάτερος ἀπεργάζεσθαι πέφυκε τῶν πόνων, ἐμποδίζων ὁ μὲν τοῦ σώματος τὴν διάνοιαν, ὁ δὲ ταύτης τὸ σῶμα». Τὴν διὰ πάσης τῆς ἀγωγῆς καὶ παιδείας καὶ ἰδίως τὴν διὰ τῆς δευτέρας ἐποχῆς, ἀφ' ἤβης μέχρις εἴκοσιν ἐνὸς ἔτους, ἐπικράτησιν τῆς γυμναστικῆς καὶ τῶν ἀσκήσεων καταδεικνύει καὶ ἡ ἀδιαλείπτως ἐπὶ μᾶλλον στερεομένη διοργάνωσις τῆς ἐφηβικῆς ἡλικίας καὶ ἀπάσης τῆς παλαιστρικῆς, εἰ καὶ μετέπιπτεν αὕτη συγχρόνως εἰς παιδιᾶν ἐξωτερικῶν σημείων καὶ διακρίσεων. Καὶ κατὰ τοὺς μεταγενε-

στέρους ἔτι χρόνους τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνισμοῦ ἀδιαλείπτως ἐτελοῦντο ἐν Ἀθήναις καὶ ταῖς ἄλλαις ἐλληνικαῖς πόλεσι γυμναστικαὶ ἀσκήσεις, ὡς μαρτυρεῖται τοῦτο ὑπὸ πλείστων ἐπιγραφῶν ἐκ τούτων τῶν χρόνων διασωθεισῶν καὶ περιεχουσῶν καταλόγους παιδῶν καὶ ἐφήβων νικητῶν, ὧν διεκρίνοντο ἀκριβῶς αἱ διάφοροι καθ' ἡλικίαν τάξεις· ἦσαν δὲ αὐταὶ πρώτη, δευτέρα, τρίτη ἡλικία, ἢ πρεσβυτέρα, μέση καὶ νεωτέρα ἡλικία· παῖδες νεώτεροι, πρεσβύτεροι, ἀγένειοι· πρώτη παιδῶν τάξις, πυμᾶτη τάξις, ἐφήβοι νεώτεροι, μέσοι, πρεσβύτεροι. (Ὡς πρὸς τοῦτο περιεργοὶ ἰδίως αἱ ἐπιγραφαὶ τῶν εἰς τὰς διαφόρους ἡλικίας καὶ τὰ εἶδη τῶν ἀγῶνων ἀνηκόντων νικητῶν αἱ ἀναγινωσκόμεναι ἐν Σώματι Ἐπιγραφῶν ὑπ' ἀριθμοὺς 232, 245, 246, 254 καὶ 2214, 2361, 2758, 2759. Περὶ τετάρτης τινὸς τάξεως, περιεχομένης «παῖδας ἐκ πάντων», ἢ κατ' ἄλλους (A. Böckh) «διὰ πάντων» καὶ «κατὰ πάντων» ἰδὲ αὐτὸν τοῦτον ἐν Α'. σ. 333 καὶ εἰς ἀρ. 1585 καὶ J. Krause, Die Gymnastik und Agonistik der Hellenen. Τομ. Α'. σ. 267, 268). Πιθανώτατον δὲ φαίνεται ὅτι οἱ γυμνασταὶ καὶ παιδοτρίβαι ἐπὶ μὴ προωρισμένων εἰς τὸ ἀθλητικὸν στάδιον παιδῶν καὶ ἐφήβων, ἀλλὰ προαλειφομένων πρὸς τὸν πολιτικὸν βίον, ἐφήρμοζον τὰς ὑπὸ Ἴπποκράτους, Πλάτωνος, Ἀριστοτέλους, Γαληνοῦ καὶ ἄλλων πολλαχῶς ἐκφρασθεῖσας ἀρχάς. Πρὸς τοῖς προμνησθεῖσι τοῦ Ἀριστοτέλους προσθετέον ἐνταῦθα τὰ ἰδίως ἐπὶ τούτων ἰσχύοντα (Πολ. Ζ', 14)· «πεπονημένην μὲν οὖν ἔχειν δεῖ τὴν ἕξιν, πεπονημένην δὲ πόνοις μὴ βιαίοις μηδὲ πρὸς ἓνα μόνον, ὡσπερ ἡ τῶν ἀθλητῶν ἕξις, ἀλλὰ πρὸς τὰς τῶν ἐλευθέρων πράξεις»· καὶ τὰ τοῦ Γαληνοῦ· «ἔστωσαν δὲ αὐτῷ σκοποὶ τῶν γυμνασίων ἐν μὲν τῇ ποσότητι τό τε πρὶν κάμνειν ἀναπαύειν τὸν παῖδα καὶ τὸ θερμῆσαι σύμπαν τὸ σῶμα καὶ κενῶσαι συμμέτρως»· καὶ ἄλλαχού «ὁ γυμναστής ἐκλέγεται καθ' ἕκαστον εἶδος τὰ σύμμετρά τε καὶ τὰ μέσα». Πρὸς ταῦτα παραβλητέα καὶ τὰ παρὰ Πλουτάρχου (Περὶ παιδ. ἀγ. 11)· «οὐ τοίνυν ἄξιον οὐδὲ τὴν τῶν σωματῶν ἀγωνίαν παρορᾶν ἀλλὰ πέμποντας εἰς παιδοτρίβου τοὺς παῖδας ἱκανῶς ταῦτα διαπνεεῖν, ἅμα μὲν τῆς τῶν σωματῶν εὐρυθμίας ἕνεκεν, ἅμα δὲ καὶ πρὸς

ρώμην. Καλὸν γὰρ γήρως θεμέλιον ἐν παισὶν ἢ τῶν σωμάτων εὐεξία... Οὕτω δὲ δεῖ ταμιεύεσθαι τὸν τοῦ σώματος πόνον, ὡς μὴ καταξήρους γενομένους πρὸς τὴν τῆς παιδείας ἐπιμέλειαν ἀπαγορεύειν. Κατὰ γὰρ Πλάτωνα ὕπνοι καὶ κόποι μαθήμασι πολέμιοι » (Πρβλ. Πλατ. Πολιτ. σ. 489 θ, . καὶ πλείονα Νομ. Η', σ. 830 d-834 θ καὶ Ξενοφ. Ἀπομν. Γ'. 12).

§ 21. Ἐκτὸς τούτων ἐγυμνάζοντο καὶ εἰς τὴν μεθοδικὴν ὀπλομαχίαν (ἐν ὅπλοις μάχεσθαι). Κατ' αὐτοὺς ἤδη τοὺς ἀρχαιοτάτους ἡρωϊκοὺς χρόνους ἀναφαίνεται ἡ ὀπλομαχία ὡς οὐσιῶδες συστατικὸν τῆς πολεμικῆς καὶ ἀγωνιστικῆς ἀσκήσεως. Ὁ Ὅμηρος εἰσάγει τοὺς δύο μετὰ τὸν Ἀχιλλέα ἰσχυροτέρους ἥρωας, τὸν Αἴαντα καὶ Διομήδην, ἀποπειρωμένους ἐν τοῖς ἐπὶ Πατρόκλῳ ἄθλοις καὶ τοῦ ἀγῶνος τῆς ὀπλομαχίας καὶ μονομαχίας, εἰς ἣν προσεκάλεσε τοὺς βουλομένους ὁ Ἀχιλλεύς (Ἰλ. 802-825): « ἄνδρε δύο περὶ τῶνδε κελεύομεν, ὥπερ ἀρίστῳ, τεύχεα ἔσσαμένῳ, ταμεσίχροα χαλκὸν ἐλόντε, ἀλλήλων προπάροιθεν ὀμίλου πειρηθῆναι, ὀππότερός κε φθῆσιν ὀρεξάμενος χροά καλόν, φαύση δ' ἐνδίνων, διὰ τ' ἔντεα, καὶ μέλαν αἶμα· τῷ μὲν ἐγὼ δώσω τόδε φάσγανον ἀργυρόηλον... ὡς ἔφατ'· ὦρτο δ' ἔπειτα μέγας Τελαμώνιος Αἴας, ἂν δ' ἄρα Τυδεΐδης ὦρτο κρατερός Διομήδης· οἱ δ' ἐπεὶ οὖν ἐκάτερθεν ὀμίλου θωρήχθησαν, εἰς μέσσον ἀμροτέρῳ συνίτην μεμαῶτε μάχεσθαι, δεινὸν δερκομένῳ ὀάμβος δ' ἔχε πάντας Ἀχαιοὺς· ἀλλ' ὅτε δὴ σχεδὸν ἦσαν ἐπ' ἀλλήλοισιν ἰόντες, τρεῖς μὲν ἐπήϊξαν, τρεῖς δὲ σχεδὸν ὠρμήθησαν· ἐνθ' Αἴας μὲν ἔπειτα κατ' ἀσπίδα πάντοσ' εἴσῃν νύξ' οὐδὲ χρο' ἔκασθεν· ἔρυτο γὰρ ἐνδοθι θώρηξ. Τυδεΐδης δ' ἄρ' ἔπειτα ὑπὲρ σάκεος μεγάλοιο αἰὲν ἐπ' αὐχένι κῦρε φαινοῦ δουρὸς ἀκωκῆ· καὶ τότε δὴ ρ' Αἴαντι περιδδείσαντες Ἀχαιοὶ παυσαμένους ἐκέλευσαν ἀέθλι' ἴσ' ἀνελέσθαι ». Διότι καὶ τῷ ὄντι τῶν μονομαχοῦντων σκοπὸς ἦν τὸ φαῦσαι μικρόν τι τοῦ χροός (jusqu'au premier sang) εἰς ἐνδειξιν τῆς περὶ τὸ μονομαχεῖν ἐπιτηδειότητος. Ἐν γένει δὲ ἦν ζηλωτὸν τοῖς παλαιοῖς καὶ τὸ μονομαχεῖν ὡς μέγα πολέμου γύμνασμα κατὰ τὸν Εὐστάθιον. Ὁ Ἡρακλῆς λέγεται ὅτι ἐδιδάχθη τὴν ὀπλομαχίαν ὑπὸ τοῦ Κάστορος. Ὁ Ἡλούταρ-

χος (Συμπ. Ε', 2) άνευ περαιτέρω ύποδείξεως τής μαρτυρίας ότι έν Πίττη έτελείτο ποτε είδος μονομαχίας περι ζωής και θανάτου μέχρι φόνου και σφαγής τών ήττωμένων και ύποπιπτόντων. 'Αλλ' ιδίως έγίνετο τοϋτο έν μονομαχίαις εκ προκλήσεως. Ο 'Ηρόδοτος (Γ', 92 και Θ', 75) αναφέρει τόν 'Αργείον στρατηγόν Εύρυβάτην, πένταθλον έπασκήσαντα, ός μονομαχών άποκτείνει ούτω τρεις άνδρας, αλλά φονεύεται και αυτός ύπό τοϋ τετάρτου, εκ προκλήσεως. Ο δε Πausanias (Γ', 5, 3) αναφέρει περι τοϋ παγκρατιαστοϋ Πολυδάμαντος, ότι προσκληθείς ύπό Δαρείου τοϋ Νόλου άποκτείνει έν Σούσοις κατά πρόκλησιν « Περσών άνδρας τών καλυμμένων άθανάτων τρεις, άθρόους μονομαχήσαντας αύτῶ » και ό 'Ηλέτος πένταθλος Στόμιος απέκτεινεν άνδρα τών πολεμίων στρατηγούντα, μονομαχήσαντα μετ' αύτοϋ κατά πρόκλησιν. 'Αλλ' ούδέν παράδοξον ότι απέκλεισθη τών μεγάλων 'Ελληνικῶν άγώνων τοϋτο τὸ θέαμα διά τόν κυριώτατον λόγον, ότι ταχέως διακρινόμενος ούτος ό άγών, ούδαμῶς ήδύνατο παρέχειν διαρκή ήδονήν τοις θεαταίς, σπουδαίως δε γινόμενος ήδύνατο έπιφέρειν τόν παντελή ὄλεθρον τών άγωνιζομένων, ώς και είδομεν έν τῷ προμνησθέντι όμηρικῶ χωρίῳ τόν περι τούτου φόβον τών θεωμένων 'Αχαιῶν' άποτελεί δε συνάμα ούτος ό άποκλεισμός και μέγιστον χαρακτηριστικόν τής έλληνικῆς φιλανθρωπίας έν άντιθέσει πρὸς τήν ὀμην και άπάνθρωπον διάθεσιν τοϋ 'Ρωμαίου, ένασμενιζομένου επί τοις αιματηροίς θεάμασι τῶν μονομάχων (gladiatores). Ούχ ήττον ὁμως χάριν πολεμικῶν σκοπῶν συνιστάται ύπό τοϋ Πλάτωνος ώς λίαν σπουδαίον γυμνάσιον ή όπλομαχία· « γυμνάσια τίθεμεν και τά περι τόν πόλεμον άπαντα τοις σώμασι διαπονήματα τοξικῆς τε και πάσης ρίψεως και πελταστικῆς και πάσης όπλομαχίας και διεξόδων τακτικῶν και άπάσης πορείας στρατοπέδων και στρατοπεδεύσεων και ὅσα εις ίππικόν μαθήματα συντείνει· πάντων γάρ τούτων διδασκάλους τε είναι δεϊ κοινούς, άρτυμένους μισθόν παρά τής πόλεως και τῶν των μαθητῶν τοϋς έν τῇ πόλει παιδῶν τε και άνδρας » (Νομ. Ζ, σ. 813 α). Διά τόν αυτόν λόγον ό Λουκιανός εισάγει τόν 'Ανάχαρσιν άποφαινόμενον πρὸς τόν Σόλωνα· « ει δε βούλεσθε

πάντως ἐλεύθεροι καὶ εὐδαίμονες εἶναι, ἄλλων ὑμῖν γυμνασίων δεήσει καὶ ἀσκήσεως ἀληθινῆς τῆς ἐν τοῖς ὅπλοις» ('Αναχ. 32). Ἄλλὰ καὶ ὁ Γαληνὸς προτρέπει εἰς ἀσκήσεις περὶ τὴν ὀπλομαχίαν· « εἴτ' οὖν ἐν ὅπλοις ἐθέλοι γυμνάζεσθαι τὸ τοιοῦτον μείρακιον, ὁ γυμναστῆς αὐτοῦ τὸν ἐμπειρότατον τῆς ὕλης τῶν ὀπλομαχικῶν ἐνεργειῶν παραλαβὼν, ἀπάσας αὐτῷ δειχθῆναι κελύσει». Ἄλλὰ καὶ ἐν τῇ πράξει καίπερ κατ' ἀρχὰς ἐπὶ τινα χρόνον ὀλιγωρουμένη, ἡ ὀπλομαχία προϊόντος τοῦ χρόνου ἐπετηδεύετο ἐπὶ μᾶλλον ὑπὸ τῆς ἐλληνικῆς νεότητος διὰ τὰς πραγματικὰς πολεμικὰς ὑποχρεώσεις αὐτῆς ἀπέναντι τῆς πόλεως. Καὶ ἐκαλοῦντο μὲν ὀπλομάχοι καὶ οἱ μανθάνοντες τὸ ἀγωνίζεσθαι δι' ἀληθῶν ὅπλων ὑπὸ τὴν ὀδηγίαν τοῦ ὀπλοδιδασκάλου (campidoteia), ὡς καὶ αὐτοὶ οἱ διδάσκοντες, ἀλλ' ἡ νεότης ἐγυμνάζετο μᾶλλον οὐχὶ δι' ἀληθῶν ὅπλων, ἀλλὰ δι' αὐτοσχεδίων ἢ δι' ἐσφαιρωμένων ἀκοντίων. Ὡς τοιαῦτα φαίνεται ὅτι μετεχειρίζοντο καὶ ἀπλᾶς ράβδους καὶ ὁ Πλούταρχος ἀναφέρει ἡμῖν τὸν Ἀλέξανδρον (Δ') πολλάκις συστήσαντα ἀγῶνας ράβδομαχίας καὶ θήρας, ὡς καὶ ἀλλαχοῦ φαίνεται ὅτι συνεδυάζετο αὐτὴ μετὰ τῆς θήρας καὶ τῆς ἵππασίας· διότι ἤδη ὁ Ξενοφῶν (Περὶ ἱππ. Η', 10) σημειοῖ ὅτι « ἄμεμπτος ἡ ἐν θήραις μελέτη τῆς ἱππικῆς· ὅπου δὲ τοῦτο μὴ ὑπάρχει, ἀγαθὴ ἀσκησις, καὶ ἦν δύο ἱππῶται συνθεμένω ὁ μὲν φεύγη, ὁ δὲ διώκη, ἐσφαιρωμένα τε ἔχων ἀκόντια καὶ δόρυ ὡσαύτως πεπραγματευμένον... καὶ ἀκοντίῳ τὸν φεύγοντα τοῖς σφαιρωτοῖς». Ἐντὶ δὲ τῶν ἐσφαιρωμένων ἀκοντίων καὶ δοράτων ὁ Πολύβιος ἀναφέρει « ξυλίνας ἐσκυτωμένας μετ' ἐπισφαιρῶν μαχαίρας» (Πρβλ. Κοραῆν εἰς Ἀλέξ. σ. 188 καὶ 405, παραβάλλοντα τὰ ἐσφαιρωμένα τοῖς fleuret καὶ τὴν γυμνασίαν πρὸς τὴν escrime). Φαίνεται δέ, ὅτι πολλάκις ὀπλομάχοι ἦσαν οἱ αὐτοὶ καὶ τακτικοί, ὡς ὁ παρὰ Ξενοφῶντι ('Αναβ. Β', α', 7) Φαλίνοσ, ὃς προσεποιεῖτο ἐπιστήμων εἶναι τῶν περὶ τὰς τάξεις καὶ ὀπλομαχίαν, ἦν δὲ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα προσκεκλημένος παρὰ τοῖς Πέρσiais, ὅπως διδάξῃ αὐτοὺς τὸν ἰδιάζοντα τοῖς Ἕλλησι τρόπον τοῦ μάχεσθαι. Εὐρετῆς δὲ ταύτης τῆς τέχνης ἢ ἀσκήσεως ἀναφέρεται ὁ Μαντινεὺς Δημέας, διότι οἱ Μαν-

τινεις ἀνέκαθεν ἐφημίζοντο τὰ πολεμικά, ἐπινοήσαντες πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ ἐπιτηδεύσαντες τὰς μονομαχίας· κατὰ τὸν Ἐφορον « ἤσκουν τὰ πολεμικά οἱ Μαντινεῖς καὶ οἱ Ἀρκάδες, τὴν τε στολὴν τὴν πολεμικὴν καὶ τὴν ὄπλισιν τὴν ἀρχαίαν, ὡς εὐρόντων ἐκείνων, ἔτι καὶ νῦν Μαντινικὴν ἀποκαλοῦσι· πρὸς δὲ τούτοις καὶ ὄπλομαχίας μαθήσεις ἐν Μαντινείᾳ πρῶτον εὐρέθησαν, Δημέου τὸ τέχνασμα καταδείξαντος. Διακριτέος δὲ οὗτος ὁ Δημέας τοῦ εὐρετοῦ τῶν μονομαχιῶν ἢ μονομάχων διδασκάλου (Ianiſta) Δημῶνακτος, ἐπίσης Μαντινέως. Ταύτην τὴν τέχνην συνίστων καὶ ἐπετήδευον καὶ οἱ τῶν νέων Θηρευταί, οἱ σοφισταί, οἱ κατὰ τὸ εἶδος ἀντιποιοῦμενοι καὶ ταύτης τῆς ἐπιστήμης· ἀλλὰ κατὰ τὸ σύνθηρος ἐδίδασκον μᾶλλον νεφελώδη τινὰ θεωρίαν περὶ αὐτῆς, ὡς τὰ πάντα εἰδότες καὶ μηδὲν ἐπιστάμενοι, μὴ δυνάμενοι μεταδοῦναι μηδὲ αὐτὴν τὴν ἀσκήσιν. Καταλλήλως φαίνεται παραθετέα ἐνταῦθα ἢ τοῦ Ἐϋθυδήμου καὶ Διονυσοδώρου παρὰ Πλάτωνι (Ἐϋθ. σ. 271 α) ἐξεικόνισις· « οὔτοι τὸ μὲν γένος ἐντεσθὲν ποθέν εἰσιν ἐκ Χίου, ἀπέκησαν δὲ εἰς Θουρίους· φεύγοντες δ' ἐκεῖθεν πόλλ' ἤδη ἔτη περὶ τούσδε τοὺς τόπους διατρίβουσιν... πάνσοφοι ἀτεχνῶς· ὡς ἔγωγε οὐδ' ἤδη πρὸ τοῦ, ὅτι εἶεν οἱ παγκρατιασταί· τούτω γὰρ ἔστων κομιδῆ παμμάχῳ, οὐ κατὰ τὸ Ἄκαρνῶνε τῷ παγκρατιαστᾷ ἀδελφῷ· ἐκείνω μὲν γὰρ τῷ σώματι δεινοτάτω ἔστων καὶ μάχῃ, ἣ πάντων ἔστι κρατεῖν· ἐν ὄπλοις γὰρ αὐτῷ τε σοφῶ πάνυ μάχεσθαι καὶ ἄλλον, ὅς ἂν διδῶ μισθόν, οἶω τε ποιῆσαι· ἔπειτα τὴν ἐν δικαστηρίοις μάχην κρατίστῳ καὶ ἀγωνίσασθαι καὶ ἄλλον διδάξαι· λέγειν τε καὶ συγγράφασθαι λόγους, οἶους εἰς τὰ δικαστήρια· πρὸ τοῦ μὲν οὖν ταῦτα δεινῶ ἦστων μόνον, νῦν δὲ τέλος ἐπιτεθείκατον παγκρατιαστικῆ τέχνη· ἢ γὰρ ἦν λοιπὴ αὐτοῖς μάχῃ ἀργός, ταύτην νῦν ἐξείργασθον, ὥστε μηδ' ἂν ἓνα αὐτοῖς οἶόν τ' εἶναι μηδ' ἀντάραι· οὕτω δεινῶ γεγονόςτον ἐν τοῖς λόγοις μάχεσθαι τε καὶ ἐξελέγχειν τὸ αἰετὸ λεγόμενον ὁμοίως ἂν τε ψεῦδος, ἂν τε ἀληθὲς ἦ ». Ἐπηγγέλλοντο δὲ οὔτοι ὅτι διὰ τῆς τέχνης τῆς ὄπλομαχίας πάντες ὑπερνικῶνται. (Οἱ αὐτοὶ ἐπηγγέλλοντο διδάσκειν καὶ τὰ τακτικά. Ἄλλως δὲ αὕτη ἢ τέχνη, μετὰ τῆς προσηκούσης ἀσκήσεως γινομένη

ὕπ' ἀληθῶν ὀπλομάχων, ἣν παραπλησίᾳ τῇ ἀσκήσει, ἣν ἀσκου-
 νται νῦν οἱ τῶν εὐρωπαϊκῶν, ἰδίως οἱ τῶν γερμανικῶν πανεπιστη-
 μίων φοιτηταὶ οἱ μανθάνοντες πρὸ πάντων τὰ δύο εἶδη τοῦ ξιφι-
 σμοῦ, οἷα καὶ παρ' Ὀμήρῳ ἀπαντῶσιν, τὸ ἐλαύνειν φασγάνῳ
 καὶ τὸ προπρηγεῖ τύπτειν *). Πρὸς γνώσιν δὲ τῶν τε μερῶν τῆς
 ὀπλομαχίας καὶ τῶν προσδοκωμένων παρ' αὐτῆς ὠφελειῶν ἄρι-
 στα συντελοῦσι τὰ λεγόμενα ὑπὸ Νικίου παρὰ Πλάτῳ (Λαχ. σ.
 181 θ κ. ε.) Πρὸς τὸ τεθὲν ζήτημα, εἰ τὸ μάθημα τοῦτο, τὸ ἐν
 ὀπλοῖς μάχεσθαι, ἐπιτήδειον τοῖς μεираκίοις ἢ οὐ, ἀποκρίνεται ὁ
 Νικίας· «δοκεῖ ἐμοὶ τοῦτο τὸ μάθημα τοῖς νέοις ὠφέλιμον εἶναι
 ἐπίστασθαι· πολλαχῇ· καὶ γὰρ τὸ μὴ ἄλλοθι διατρίβειν, ἐν οἷς
 δὴ φιλοῦσιν οἱ νέοι τὰς διατριβὰς ποιεῖσθαι, ὅταν σχολὴν ἄγωσιν,
 ἀλλ' ἐν τούτῳ, εὐ ἔχει, ἔθελον καὶ τὸ σῶμα βέλτιον· ἰσχεῖν ἀνάγκη
 — οὐδενὸς γὰρ τῶν γυμνασίων φαυλότερον οὐδ' ἐλάττω πόνον
 ἔχει —, καὶ ἅμα προσήκει μάλιστα ἑλευθέρῳ τοῦτό τε τὸ γυμνά-
 σιον καὶ ἡ ἵππική· οὐ γὰρ ἀγῶνος ἀθληταὶ ἐσμεν καὶ ἐν οἷς ἡμῖν
 ὁ ἀγὼν πρόκειται, μόνον οὗτοι γυμνάζονται οἱ ἐν τούτοις τοῖς
 περὶ τὸν πόλεμον ὀργάνοις γυμναζόμενοι· ἔπειτα ὀνήσει μὲν τι
 τοῦτο τὸ μάθημα καὶ ἐν τῇ μάχῃ αὐτῇ, ὅταν ἐν τάξει δέη μά-
 χεσθαι μετὰ πολλῶν ἄλλων· μέγιστον μὲντοι αὐτοῦ ὄφελος, ὅταν
 λυθῶσιν αἱ τάξεις καὶ ἤδη τε δέη μόνον πρὸς μόνον ἢ διώκοντα
 ἀμυνομένῳ τινὶ ἐπιθέσθαι ἢ καὶ ἐν φυγῇ ἐπιτιθεμένου ἄλλου
 ἀμύνασθαι αὐτόν· οὐτ' ἂν ὑπό γε ἑνὸς εἰς ὁ τοῦτ' ἐπιστάμενος οὐ-
 δὲν ἂν πάθοι, ἴσως δ' οὐδὲ ὑπὸ πλειόνων, ἀλλὰ πανταχῇ ἂν
 ταύτῃ πλεονεκτοῖ· ἔτι δὲ καὶ εἰς ἄλλου καλοῦ μαθήματος ἐπι-
 θυμίαν παρακαλεῖ τὸ τοιοῦτον· πᾶς γὰρ ἂν μαθὼν ἐν ὀπλοῖς μά-
 χεσθαι ἐπιθυμήσειε καὶ τοῦ ἐξῆς μαθήματος τοῦ περὶ τὰς τάξεις,
 καὶ ταῦτα λαβὼν καὶ φιλοτιμηθεὶς ἐν αὐτοῖς, ἐπὶ πᾶν ἂν τὸ περὶ
 τὰς στρατηγίας ὀρμήσειε. Καὶ ἤδη δῆλον, ὅτι τὰ τούτων ἐχό-
 μενα καὶ μαθήματα καὶ ἐπιτηδεύματα πάντα καὶ καλὰ καὶ πολ-
 λοῦ ἄξια ἀνδρὶ μαθεῖν τε καὶ ἐπιτηδεῦσαι, ὧν καθηγήσασθαι ὄν

*) Stoss καὶ Hieb, frapper à l'estoc ou de taille.

τοῦτο τὸ μάθημα. Προσθήσομεν δ' αὐτῷ οὐ μικράν προσθήκην, ὅτι πάντα ἄνδρα ἐν πολέμῳ καὶ θαρράλεώτερον καὶ ἀνδρειότερον ἂν ποιήσειεν αὐτὸν αὐτοῦ οὐκ ὀλίγῳ αὕτη ἢ ἐπιστήμη· μὴ ἀτιμάσωμεν δὲ εἰπεῖν, εἰ καὶ τῷ μικρότερον δοκεῖ εἶναι, ὅτι καὶ εὐσχημονέστερον ἐνταῦθα, οὐ χρῆ τὸν ἄνδρα εὐσχημονέστερον φαίνεσθαι, οὐ ἅμα καὶ δεινότερος τοῖς ἐχθροῖς φανεῖται διὰ τὴν εὐσχημοσύνην· ἐμοὶ μὲν οὖν... δοκεῖ τε χρῆναι διδάσκειν τοὺς νεανίσκους ταῦτα καὶ δι' ἃ δοκεῖ, εἰρηκα». Μόνον ἐν Λακεδαίμονι ἐνόμιζόν παράβολον τὸ ἐπαγγέλλεσθαι ταύτην τὴν τέχνην οἱ τοιοῦτοι σοφισταὶ ὀπλομάχοι· διὸ καὶ ὁ ἀντιλέγων εἰς ταῦτα ἐπιφέρει· «τοὺς ἐν ὅπλοις μαχομένους ἐγὼ τούτους ὁρῶ τὴν Λακεδαίμονα ἡγουμένους εἶναι ἄβαστον ἱερὸν καὶ οὐδὲ ἄκρω ποδὶ ἐπιβαίνοντας, κύκλῳ δὲ περιόντας αὐτὴν καὶ πᾶσι μᾶλλον ἐπιδεικνυμένους καὶ μάλιστα τούτοις, οἳ καὶ αὐταὶ ὁμολογήσειαν πολλοὺς σφῶν προτέρους εἶναι πρὸς τὸν πόλεμον». Ἄλλὰ φαίνεται, ὅτι καὶ ἐνθα ἐπηγγέλλοντο μεγάλα, πράγματι κατώρθουν μικρά· «οὐ πάνυ ὀλίγοις ἐγὼ τούτων παραγέγονα ἐν αὐτῷ τῷ ἔργῳ», ἐξακολουθεῖ λέγων ὁ αὐτός, «καὶ ὁρῶ, οἳοὶ εἰσιν· ἔξεστι δὲ καὶ αὐτόθεν ἡμῖν σκέψασθαι· ὥσπερ γὰρ ἐπίτηδες οὐδεὶς πώποτ' εὐδόκιμος γέγονεν ἐν τῷ πολέμῳ ἀνὴρ τῶν τὰ ὀπλιτικὰ ἐπιτηδευσάντων... ἐπεὶ καὶ τοῦτον τὸν Στησίλειον, ὃν ὑμεῖς μετ' ἐμοῦ ἐν τοσοῦτῳ ὄχλῳ ἐλεάσασθε ἐπιδεικνύμενον καὶ τὰ μεγάλα περὶ αὐτοῦ λέγοντα, ἃ ἔλεγεν, ἐτέρωθι ἐγὼ κάλλιον ἐθεασάμην ἐν τῇ ἀληθείᾳ ὡς ἀληθῶς ἐπιδεικνύμενον οὐχ ἐκόντα· προσβαλοῦσης γὰρ τῆς νεῶς, ἐφ' ἣ ἐπεβάτευε, πρὸς ὀλκάδα τινά, ἐμάχετο ἔχων δορυδρέπανον, διαφέρον δὴ ὄπλον, ἅτε καὶ αὐτός τῶν ἄλλων διαφέρων. Τὰ μὲν οὖν ἄλλα οὐκ ἄξια λέγειν περὶ τάνδρός, τὸ δὲ σόφισμα τὸ τοῦ δρεπάνου τοῦ πρὸς τῇ λόγχῃ οἷον ἀπέβη! μαχομένου γὰρ αὐτοῦ, ἐνέσχετό που ἐν τοῖς τῆς νεῶς σκεύεσι καὶ ἀντελάβετο· εἴλκεν οὖν ὁ Στησίλειος βουλόμενος ἀπολῦσαι, καὶ οὐχ οἶός τ' ἦν· ἢ δὲ ναὺς τὴν ναῦν παρήει· τέως μὲν οὖν παρέθει ἐν τῇ νηὶ ἀντεχόμενος τοῦ δόρατος· ἐπεὶ δὲ δὴ παρημεῖβετο ἢ ναὺς τὴν ναῦν καὶ ἐπέσπα αὐτὸν τοῦ δόρατος ἐχόμενον, κατηφίει τὸ δόρυ διὰ τῆς χειρός, ἕως ἄκρου τοῦ στύρακος ἀντελά-

βετο· ἦν δὲ γέλωσ καὶ κρότος ὑπὸ τῶν ἐκ τῆς ὀλκάδος ἐπὶ τε τῷ σχήματι αὐτοῦ, καὶ ἐπειδὴ, βαλόντος τινὸς λίθῳ παρὰ τοὺς πόδας αὐτοῦ ἐπὶ τὸ κατάστρομα, ἀφίεται ἀπὸ τοῦ δόρατος, τότε ἤδη καὶ οἱ ἐκ τῆς τρίηρους εὐκέτι οἱοί τ' ἦσαν τὸν γέλῳτα κατέχειν, ὀρῶντες αἰωρούμενον ἐκ τῆς ὀλκάδος τὸ δορυδρέπανον ἐκεῖνο». Ἐκ τούτου τοῦ ἀνεκδότου, καὶ πλαστὸν εἰάν ὑποτεθῆ, μανθάνομεν οὐχὶ ὀλίγα χαρακτηριστικὰ τῆς τε τέχνης καὶ τῆς ἐφαρμογῆς αὐτῆς, βεβαίως σκοπιμώτερον ἐνεργουμένης, ὁσάκις προΐστατο τούτων τῶν ἀσκήσεων εἰδικὸς καὶ ἐπιστήμων ἀνὴρ. Γενικώτερα δὲ τίνα παρέχει ἡμῖν ὁ αὐτόχρημα ἀττικὸς καὶ γνήσιος πολίτης τῶν τε Ἀθηνῶν καὶ τῆς Ἀκαδημίας καὶ θεατῆς τῶν ἐθίμων τῆς πόλεως καὶ θαυμαστῆς τῶν τοῦ Πλάτωνος συγγραμμάτων γενόμενος, Βασίλειος ὁ Μέγας, ὃς παραινεῖ τοῖς νέοις, ὅπως προγυμνάζωνται προσφυῶς ἐν ἑτέροις τισὶ μαθήμασι, «τοὺς ἐν τοῖς τακτικοῖς τὰς μελέτας ποιουμένους μιμούμενοι· οἱ γὰρ ἐν χειρονομίαις καὶ ὀρχήσεσι τὴν ἐμπειρίαν κτησάμενοι, ἐπὶ τῶν ἀγῶνων τοῦ ἐκ τῆς παιδείας ἀπολαύουσι κέρδους». Σημειωτέον δὲ ἔτι ὅτι καὶ αὐτὸς ὁ διδάσκαλος τῆς ὀπλομαχίας, ὁ ὀπλομάχος, καλεῖται πολλάκις καὶ τακτικὸς, ὡς τάνάπαλιν παρὰ Ξενοφῶντι ὁ ἰδίως τακτικὸς καλεῖται ὀπλομάχος. Τοῦτο καταφαίνεται καὶ ἐκ τῶν προειρημένων καὶ ἐκ τῶν ἐν τῷ γνωστῷ παρὰ Τέλητι καταλόγῳ διαδοχικῶν ἀλγηδόνων πασῶν τῶν ἡλικιῶν, ἐνθα συμπεριλαμβάνει τὸν μελλέφηβον καὶ ἔφηβον μέχρι τοῦ πωλοδάμνου ὁ ὀπλομάχος· «προάγει ἡλικία, προσγίγνεται ἀριθμητικὸς, γεωμέτρης, πωλοδάμνης· ἔφηβος γέγονεν, ἔμπαλιν τὸν κοσμητὴν φοβεῖται, τὸν παιδονόμον, τὸν ὀπλομάχον, τὸν γυμνασίαρχον». Ὡσαύτως καὶ παρὰ τῷ ψευδοπλατωνικῷ Ἀξιόχῳ μετὰ τῶν ἄλλων ἀνιαρῶν συγκαταλέγεται καὶ τόδε· «ὅποταν εἰς τὴν ἑπταετίαν ἀφίκηται (τὸ παιδίον), πολλοὺς πόνους διαντλήσαν, ἐπέστησαν παιδαγωγοὶ καὶ γραμματισταὶ καὶ παιδοτρίβαι τυραννοῦντες· αὐξομένῳ δὲ κριτικοί, γεωμέτραι, τακτικοί, πλήθος δεσποτῶν». Καὶ ἐκ μεταγενεστέρων δὲ χρόνων περὶ τοῦ ἐν Ἐφέσῳ Ἀβροχόμου τοῦ Λυκομήδους, ὃς ἦν μέγα τι χρῆμα κάλλους οὔτε ἐν Ἰωνίᾳ, οὔτε ἐν ἄλλῃ γῆ πρότερον γενομένου, λέγεται ὅτι «παι-

δείαν πᾶσαν ἐμελέτα καὶ μουσικὴν ποικίλην ἤσκει, θήρα δὲ αὐτῶ καὶ ἵππασία καὶ ὀπλομαχία συνήθη γυμνάσματα» (Ξενοφ. Ἐφ. Α', 1). Ἐν μεταγενεστέραις ἀττικαῖς ἐπιγραφαῖς μεταξύ τῶν ἄλλων γυμνασῶν ἀναφαίνεται καὶ ὀπλομάχος ὡς διδάσκαλος τῶν ἐφήβων ἐν τῇ ὀπλασκίᾳ (Böckh Σ. Ε. 266, 270. 3, 273, 279, 280). Ἐν δὲ Κορυσσίᾳ τῆς νήσου Κέω ἐγίνοντο καὶ ἀσκήσεις ὀπλων ὑπὸ τὴν ἐπιτήρησιν τοῦ γυμνασιάρχου καὶ ἐπιδείξεις τούτων ἐν τῶ ἀγῶνι· παρηγγέλλετο δὲ «ἐξάγειν εἰς μελέτην ἀκοντισμοῦ καὶ τοξικῆς καὶ καταπελταφροσίας τρίς τοῦ μηνὸς» (Böckh, Σ. Ε. 2360).

§ 22. Ἐν τοῖς προηγουμένοις εἶδομεν ὅτι καὶ ἡ ἵππασία συγκαταλέγεται μετὰ τῶν ἄλλων μαθημάτων καὶ ἀσκήσεων τῶν νέων. Καὶ παρ' Ὀμήρῳ ἤδη, ὅς παρέχει ἡμῖν τόσας λαμπρὰς εἰκόνας ἵππων καὶ ἔργων ἱππικῶν, ὡς τὸ πολυθρύλητον τοῦ γαῦρου καὶ κυδροῦ ἵππου· «ὡς δ' ὅτε τις στατὸς ἵππος, ἀκοστήσας ἐπὶ φάτνῃ, δεσμὸν ἀπορρήξας, θείῃ πεδίοιο κροαίνων, εἰωθὼς λούεσθαι ἐυῤῥέτος ποταμοῖο, κυδιῶν· ὕψου δὲ κάρη ἔχει, ἀμφὶ δὲ χαιται ὤμοις ἀίσσονται· ὁ δ' ἀγλαίηφι πεποιθὼς ῥίμφα ἐ γούνα φέρει μετὰ τ' ἤθεα καὶ νομὸν ἵππων (Ἰλ. Ζ, 506 ἢ Ὀδ. Ο, 263) — καὶ παρ' Ὀμήρῳ ἤδη εὐρίσκονται ἴχνη καὶ παραδείγματα ἵππασίας, εἰ καὶ φαίνεται παρ' αὐτῶ ἐπικρατοῦσα ἡ χρῆσις τοῦ ἵππου ὡς προσεζευγμένου τῶ ἄρματι· διότι κεῖται καὶ ἐκτὸς πάσης ἀμφιβολίας, ὅτι οἱ ἄνθρωποι, ἀνέκαθεν συζήσαντες μετὰ τοῦ ἵππου (ἵπποκένταυροι) πρωῒμως ἵππευσαν μᾶλλον ἢ ὠχήθησαν, καὶ ἀφ' οὗ ἐπληθύνθησαν οἱ ἄνθρωποι καὶ ἐπολλαπλασιάσθησαν αἱ ἀνάγκαι αὐτῶν, ἀναμφιδόλως μετεχειρίζοντο τὰ κτήνη ταῦτα μᾶλλον πρὸς ἵππασίαν καὶ ὡς φορτηγὰ πρὸς τὴν ἐπὶ τῶν νώτων αὐτῶν μεταφορὰν φορτίων, πρὶν ἢ ἐπινοήσωσι τὴν κατασκευὴν τροχῶν καὶ ὀχημάτων καὶ τὴν ὀλκὴν τούτων διὰ διαφόρων παρεζευγμένων κτηνῶν. Ὁ Πausanias λέγει ὅτι οἱ Ἕλληνες πρὸ τοῦ Τρωϊκοῦ ἤδη πολέμου ἐγίνωσκον τὸ ἵππευεῖν, ὁ δὲ Τίβουλος λέγει περὶ τοῦ Νέστορος, ὅτι εἰ καὶ ἦν ἤδη γέρον, ἀνεπήδα ἐτι ζωηρῶς ἐπὶ τοῦ ἵππου καὶ περιήλαυνεν. Ἀλλὰ πάντως, εἰ καὶ ἦν γνωστὸν καὶ κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους τὸ ἵππευεῖν καὶ